

ปรัชญาที่ว่าด้วยเหตุผลและกฎหมาย

๑. ความหมายของ "ปรัชญา"

คำว่า "ปรัชญา" ตามรากศัพท์ภาษาสันสกฤต หรือ "ปัญญา" ตามรากศัพท์ภาษาบาลีตรงกับ "wisdom" ในภาษาอังกฤษ หรือ "sophia" ในภาษากรีก ส่วน Philosophy ในภาษาอังกฤษนั้นมาจากคำว่า Philosophia ในภาษากรีก ซึ่งแยกเป็นคำสองคำคือ philos ตรงกับ loving of และ sophia ตรงกับ wisdom เมื่อรวมกันทั้งสองคำจึงแปลว่าความรักในความรู้หรือความรักปัญญา อย่างไรก็ตามการแปลตามตัวอักษรหาได้ให้ความกระจ่างแจ้งในเรื่องปรัชญาได้ไม่ เพราะความหมายที่แท้จริงของปรัชญานั้นครอบคลุมศาสตร์ทั้งหลายทั้งปวง ปรัชญานำความรู้ที่ศาสตร์ต่าง ๆ มองข้ามไปมาพิจารณา วิชาปรัชญาจึงเริ่มต้นขึ้นที่จุดจบของศาสตร์ต่าง ๆ กล่าวคือศาสตร์ต่าง ๆ ยึดถือว่าเนื้อหาในวิชานั้น ๆ เป็นจริงโดยไม่มีเหตุให้เหตุผล แต่ปรัชญาพยายามแสวงหาเหตุผลของทุกสิ่งจนถึงที่สุด อีกทั้งพยายามประมวลความรู้และประสบการณ์ของเรา แล้วตีความให้กระจ่างชัด(๑)

วิชาปรัชญาเป็นวิชาที่จัดความรู้ทางวิทยาศาสตร์และประสบการณ์ทางจริยศาสตร์ สุนทรียศาสตร์ และศาสนาให้เป็นระบบวิเคราะห์ความคิดรวบยอดทั่วไปและความคิดรวบยอดทางวิทยาศาสตร์ พิจารณาความสัมพันธ์ของความคิดเหล่านั้น และนำความคิดเหล่านั้นมาสัมพันธ์กัน ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าวิชาปรัชญาเป็นวิชาที่ว่าด้วยเหตุและผล และคิดหาเหตุผลตามหลักตรรกวิทยา ตรรกวิทยาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญของปรัชญา(๒)

(๑) W. T. Stace, A Critical History of Greek Philosophy แปลโดยปรีชา ช่างขวัญยืน (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔), หน้า ๒

(๒) อมร โสภณวิเชษฐวงศ์, ปรัชญาเบื้องต้น (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี ๒๕๑๔), หน้า ๒

เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์ (Bertrand Russell: พ.ศ. ๒๔๑๕-๒๕๑๓) ได้ให้ความหมายของปรัชญาไว้ว่า "ปรัชญาจะอยู่ที่กลางระหว่างเทววิทยา (Theology) และวิทยาศาสตร์ (Science) เหมือนเทววิทยา ตรงที่ว่าด้วยเรื่องซึ่งไม่สามารถหาความรู้ได้อย่างแน่นอน แต่ก็เหมือนวิทยาศาสตร์ ตรงที่ใช้หลักเหตุผลยิ่งกว่าจะอาศัยอำนาจอื่นใดเป็นเกณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นหลักเกณฑ์ที่เคยเชื่อถือกันมาก่อน หรือว่าหลักแห่งความเชื่อนั้นได้มาโดยรหัสลับจากพระผู้เป็นเจ้าของก็ตาม ข้าพเจ้าถือว่าความรู้ที่แน่นอนเป็นเรื่องของวิทยาศาสตร์ หลักคำสอนที่อยู่เหนือความรู้ที่แน่นอนเป็นเรื่องทางเทววิทยา ช่องว่างระหว่างสองวิชานี้ ... เป็นเรื่องของปรัชญา"^(๓)

๒. ปรัชญาที่ว่าด้วยเหตุผล

มหาวิทยาลัยในยุโรปสมัยกลาง แบ่งการสอนวิชาปรัชญาออกเป็น ๓ สาขา คือ

(๑) ปรัชญาทางธรรมชาติ (Natural Philosophy) ซึ่งหาข้อเท็จจริงในเรื่องกำเนิดของความรู้ ปรัชญาแขนงนี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "ญาณวิทยา" (Epistemology) อันหมายถึงวิชาที่ว่าด้วยความรู้นั่นเอง

(๒) ปรัชญาทางจริยธรรม (Moral Philosophy) หรือจริยศาสตร์ (Ethics) อันเป็นปรัชญาที่กล่าวถึงคุณค่าของความประพฤติของมนุษย์ โดยพยายามค้นหาความจริงว่าอะไรเป็นมาตรฐานวัดความดีความชั่วของมนุษย์

(๓) อภิปรัชญา (Metaphysics) เป็นปรัชญาแขนงที่มุ่งหาความเป็นจริงสุดท้ายของสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายในโลก

ในที่นี้ผู้เขียนมุ่งที่จะกล่าวถึงปรัชญาที่ว่าด้วยเหตุผลโดยเฉพาะ ดังนี้

(๓) ส. ทิวรักษ์, ปรัชญาการศึกษา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๕.

เมื่อพิจารณาถึงปรัชญาทั้งสามสาขาข้างต้นแล้ว จะเห็นได้ว่า ปรัชญาสาขาแรก คือญาณวิทยานั้นเป็นปรัชญาที่ว่าด้วยเหตุและผลโดยตรง เพราะปรัชญาสาขานี้มุ่งหมายที่จะขบคิดปัญหาที่ว่า เราารู้ได้อย่างไรว่ามีความเป็นจริง? ความรู้ของเราเชื่อได้แน่นอนหรือ? ถ้าเรารู้ความจริงได้ เรารู้ได้อย่างไร? และน่าเชื่อแค่ไหน? ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงขอหยิบยกเอาปรัชญาสาขาญาณวิทยาอันเป็นปรัชญาซึ่งเกี่ยวกับเหตุ และผลมากกล่าวถึงพอเป็นสิ่งเขปเป็นสำคัญไป นับตั้งแต่สมัยกรีกอันเป็นต้นกำเนิดแห่งปรัชญา จนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบันนี้

ญาณวิทยา (Epistemology)

โดยหลักปรัชญานั้น นักปรัชญาอธิบายว่าความรู้ของเราได้มา ๓ ทางคือ

- ก. ผัสสะหรือเพนนาการ (Sensation) ความรู้ที่ผ่านทางประสาท
- ข. ความเข้าใจ (Understanding) ความรู้ที่เกิดจากการใช้ปัญญาคิดเอาจากความรู้เดิมที่มีอยู่แล้ว
- ค. การเห็นแจ้ง (Intuition) ความรู้ที่ได้มาจากการเพ่งญาณมองเห็นด้วยปัญญาของตนเองโดยตรง ถ้าการเห็นแจ้งนี้อยู่เหนือระดับสามัญชน เราเรียกว่า ตรัสรู้ (Transcendental Intuition)

นักปรัชญากรีกสมัยแรกได้แสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างผัสสะและเหตุผลและเชื่อว่าความจริงจะพบได้ก็ด้วยเหตุผลมิใช่ด้วยผัสสะ ต่อมาได้มีคณาจารย์อีกสำนักหนึ่งเรียกว่าพวกโสฟิสต์ (Sophists) ซึ่งในทางวิชาการไม่ถือว่าเป็นนักปรัชญา เพราะพวกนี้มิได้สนใจปัญหาปรัชญาเป็นพิเศษ วัตถุประสงค์ของพวกเขาเป็นไปในทางปฏิบัติ สอนวิชาที่เป็นความต้องการของคนทั่วไป พวกโสฟิสต์ได้คัดค้านว่าไม่มีทางที่จะรู้ความจริงได้แน่นอน ปัญญามีเพียงความสามารถรู้ แต่ไม่มีอะไรตัดสินว่ารู้จริงหรือไม่ จะใช้อะไรเป็นมาตรฐานตัดสินว่าความรู้ของใครผิดของใครถูก โพรทาгорัส (Protagoras) โสฟิสต์ที่มีชื่อเสียงที่สุดคนหนึ่งถึงกับประกาศว่า "มนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง"

(Man is the measure of all things)⁽⁴⁾ พวกโสฟิสต์เป็นพวกแรกที่สอนว่าการใช้อำนาจเป็นสิ่งที่ถูก โดยให้ข้อคิดเห็นว่า "กฎหมายบ้านเมืองเป็นเครื่องมือที่คนอ่อนแอซึ่งฉลาดแกมโกงใช้เป็นยุทธวิธีในการบังคับควบคุมคนที่แข็งแรง และปล้นเอาความแข็งแรงซึ่ง เป็นสิ่งที่ได้มาตามธรรมชาติไป กฎแห่งกำลังเท่านั้นที่เป็นกฎแห่งธรรมชาติ ดังนั้น ถ้าใครมีอำนาจมากพอที่จะต่อต้านกฎหมายได้โดยไม่ต้องรับโทษ เขาก็มีสิทธิเต็มที่ที่จะทำเช่นนั้น"^(๕)

โสคราตีส (Socrates) นักปรัชญาที่สำคัญที่สุดคนหนึ่งของกรีก เห็นว่าคำสอนของโสฟิสต์ทำให้คนเอารัดเอาเปรียบกัน เพราะโสฟิสต์มองความจริงเพียงผิวเผิน มุ่งประโยชน์เฉพาะหน้า ตัดสินสิ่งต่าง ๆ ด้วยจิตใจอันหุนหันด้วยอคติและกิเลส ท่านเห็นว่าความจริงมีมาตรการแน่นอน เราสามารถเข้าถึงความจริงได้ ด้วยการเห็นแจ้ง (Intuition) และด้วยการตรัสรู้

(Transcendental Intuition) ในที่สุด ส่วนเพลโต (Plato) ซึ่งเป็นศิษย์ของโสคราตีส สอนว่าความจริงสามารถรู้ได้ด้วยวิธีรื้อฟื้นความจำ

(Reminiscence) แต่อริสโตเติล (Aristotle) ศิษย์ของเพลโตเห็นว่าความรู้ผ่านเข้ามาทางประสาท จากประสบการณ์ทางประสาทหลาย ๆ สิ่งที่มีส่วนเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน สมองสามารถถอดเอาความเหมือนกันนั้นออกมาแล้วสรุปว่าเป็นสากล (Universals) สำหรับทุก ๆ หน่วยในประเภทเดียวกัน ดังนั้นความรู้ของเราจึงต้องพึ่งประสาทและกลไกทางปัญญา

ครั้นถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒ นักปรัชญาได้มีความคิดเห็นแตกแยกออกไปเป็น ๒ กลุ่มคือ

(๔) กীরติ บุญเจือ, ปรัชญาเบื้องต้นและตรรกวิทยาเบื้องต้น (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงวิद्याการพิมพ์, ๒๕๑๒), หน้า ๑๒๐

(๕) W.T. Stace, op.cit., p. 66

(๑) กลุ่มเหตุผลนิยม (Rationalism) นักปรัชญาที่สำคัญในการวางรากฐานปรัชญาแนวเหตุผลนิยม ได้แก่ เดการ์ต (Descartes) สปีโนซา (Spinoza) และไลบ์นิทซ์ (Leibnitz) ท่านเหล่านี้ต้องการจะหาเหตุผลให้แกความรู้ทุกอย่างของมนุษย์ พยายามวางรากฐานความรู้ให้แน่นอนมั่นคง ซึ่งทางเรขาคณิตเรียกว่า "สิ่งที่เห็นจริงแล้ว" (Axioms) และทางปรัชญาเรียกว่า Postulates

พวกเหตุผลนิยมพบว่า การพิสูจน์คือการอ้างข้อความที่เรามั่นใจแล้ว มาสนับสนุนข้อความที่เรายังไม่มั่นใจ เพื่อป้องกันมิให้ผิดพลาด จึงต้องอ้างความจริงที่ง่ายกว่าไปสนับสนุนความจริงที่ยากกว่าเสมอ จนกระทั่งถึงข้อความจริงที่ง่ายที่สุดจนหาอะไรมาสนับสนุนไม่ได้แล้ว นั่นคือ Postulates ดังนั้น ข้อความที่เห็นจริงแล้ว จึงเป็นข้อความที่ไม่ต้องพิสูจน์ ซึ่งวิธีการเช่นนี้ นักเหตุผลนิยมเชื่อว่า จะต้องได้ความจริงครบถ้วนด้วยเหตุผล อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติมีปัญหาว่าจะเอาอะไรเป็น Postulates และ Postulates ที่เราตั้งขึ้นจะแน่ใจได้อย่างไรว่าจะไม่ผิดพลาด แม้เดการ์ตและสปีโนซาเองก็ยังมีความเห็นแตกต่างกันว่าจะเอาอะไรมาเป็น Postulates ปัญหานี้จึงเป็นปัญหาที่ขบคิดกันไม่แตกจนกระทั่งทุกวันนี้

(๒) กลุ่มประจักษ์นิยม (Empiricism) นักปรัชญาที่สำคัญ ได้แก่ จอห์น ล็อก (John Locke) และเดวิด ฮูม (David Hume) นักปรัชญาในกลุ่มนี้เชื่อว่า "ความรู้ทุกอย่างมาจากประสบการณ์ (All knowledge comes from experience)" ล็อก ถือว่า ประสบการณ์เป็นมาตรการตัดสินความจริง เมื่อใช้ประสบการณ์ตั้งพื้นฐานความรู้เบื้องต้นแล้ว ก็อาจใช้เหตุผลหาความจริงอื่นต่อไปได้ แต่เมื่อได้ผลสรุปออกมาแล้ว ต้องทดสอบด้วยประสบการณ์ก่อน ถ้าตรงกันจึงจะยอมรับได้

ต่อมาได้มีนักปรัชญาชาวเยอรมันคนหนึ่ง ชื่อ อิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) ได้พยายามประนีประนอมความคิดของปรัชญาทั้งสองกลุ่มเข้าด้วยกันจนเกิดเป็นปรัชญาระบบใหม่ชื่อ Kantism ตามนามของเจ้าของระบบ โดยคานท์เห็นว่า เมื่อเราไม่เข้าใจอะไรไม่ได้หมายความว่าสิ่งนั้นไม่มี อาจเป็นความบกพร่องของปัญญาของเราเองก็ได้ สิ่งที่ไม่ได้มาจากประสบการณ์มิได้หมายความว่าสิ่งนั้นไม่มีอยู่จริง คานท์แยกความรู้ออกเป็น ๒ ประเภทคือ ความรู้ซึ่งมีบ่อเกิดจากประสบการณ์ประเภทหนึ่ง และความรู้ซึ่งมีบ่อเกิดมาจากปัญญาของเราเองอีกประเภทหนึ่ง(๖)

ความคิดสายกลางในเรื่องนี้มีมาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันนี้ เราเรียกว่าลัทธิสัจนิยม (Realism) ซึ่งถือว่าความรู้เกิดขึ้นได้หลายระดับแล้ว แต่ที่เราใช้อยู่ส่วนไหนรับเข้ามาเป็นความรู้ เช่น ประสบการณ์รับรู้ ประสบการณ์ เหตุผลรู้จักใช้ความรู้เดิม และหาความรู้ใหม่ที่แฝงอยู่ในความรู้เก่า ส่วนสามัญสำนึกอาจตัดสินได้ว่าควรเป็นเช่นนั้น ความรู้จากหลายระดับย่อมจะขัดแย้งกันได้ จึงมีปัญหาว่าจะให้คุณค่าแก่ความรู้ส่วนไหนสูงกว่ากันเท่าใด? นับว่าเป็นปัญหาที่ตัดสินเด็ดขาดลงไปไดยาก

ในยุคปัจจุบันได้มีปรัชญาสมัยใหม่ขึ้นอีกระบบหนึ่งเรียกว่า "ปฏิบัตินิยม" (Pragmatism) ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในวงการกฎหมายของอเมริกา นักปรัชญาที่สำคัญ ๆ ของกลุ่มนี้ได้แก่วิลเลียม เจมส์ (William James) ชิลเลอร์ (Schiller) และดีวอี้ (Dewey) ปรัชญาแบบนี้ได้ต่อต้านปรัชญา กลุ่มเหตุผลนิยมโดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้คือ

(๖) บางตำราจึงเรียกลัทธินี้ว่า "Transcendental Idealism":

Edgar, Bodenheimer, Jurisprudence, (Harvard University Press, 1970), p.60.

(๑) เจมส์ถือว่า ความรู้มาจากประสบการณ์ล้วน ๆ ประสบการณ์ไม่เพียงแต่ให้ความจริงตราหรือเพนนาการ (Sensation) เท่านั้น แต่ยังให้ความรู้เรื่องสัมพันธ์ภาพระหว่างความจริงตรานั้น ๆ ด้วย เจมส์ กล่าวว่า "เพนนาการเป็นความคิดอันแรกและอันสุดท้ายของจิต เราควรตั้งเป้าหมายเพื่อค้นหาที่สุดของเพนนาการด้วยความคิดของเรา"(๑)

(๒) โลกเป็นสิ่งที่แท้จริง แต่ไม่ใช่สิ่งที่สร้างเสริมสมบูรณ์แล้ว จะต้องมีการสร้างเพิ่มเติมตามความต้องการและความปรารถนาของมนุษย์

(๓) โลกไม่เป็นเอกภพ แต่เป็นพหุภพ

(๔) โลกเป็นสิ่งที่เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง เติบโต และวิวัฒน์อยู่เสมอ

(๕) จิตมนุษย์มีเสรีภาพ มีอำนาจริเริ่ม และมีอำนาจสร้างค่านิยมใหม่

(๖) พระผู้เป็นเจ้าไม่ใช่สิ่งที่สมบูรณ์หรือเป็นที่รวมของสิ่งทั้งหลาย เป็นเพียงมโนภาพในโลก มีเสรีภาพในขอบเขตจำกัด

(๗) ความรู้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต ความคิดเป็นเครื่องมือของการกระทำ ถ้าไม่มีการกระทำแล้ว ความคิดก็ไร้ความหมาย

(๘) สิ่งที่ใช้ได้ย่อมเป็นสิ่งทีแท้จริง

สรุปแล้ว นักปฏิบัตินิยมมิได้ถือว่าจิตเป็นเพียงตัวรับความรู้เท่านั้น หากถือว่าเป็นตัวการที่เสาะแสวงหาความรู้ด้วย จิตมิได้อยู่คนละฝ่ายกับโลกภายนอก โลกนั้นเป็นไปเท่าที่จิตรับรู้ ส่วนความรู้ของมนุษย์เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์สัมพันธ์กับโลกภายนอก หรืออีกนัยหนึ่งสิ่งซึ่งมนุษย์รับมาจากสิ่งแวดล้อมนั้น ถ้านำมาประยุกต์ใช้ได้ก็นับว่าเป็นจริง

๓. กฎหมายคืออะไร?

ดังได้กล่าวไว้ในบทนำแล้วว่า แนวความคิดเห็นของออสติน นั้นถือว่ากฎหมายเป็นคำบัญชาของผู้มีอำนาจสูงสุดในทางการเมืองของชุมชนนั้น

(๑) อมร โสภณวิเศษฐวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๑

เพื่อชี้ให้เห็นถึงลักษณะพิเศษของคำบัญชาที่เป็นกฎหมาย ออสตินจึงใช้คำว่า "positive law" สำหรับกฎหมายที่ผู้มีอำนาจสูงสุดในทางการเมืองของชุมชน ออกใช้บังคับ

ความหมายของคำว่า "กฎหมาย" ตามความคิดเห็นของออสตินนี้มี นักนิติศาสตร์หลายท่านคัดค้านว่าไม่ถูกต้อง เช่น เซอร์ จอห์น แซมเมิน (Sir John Salmond) เห็นว่าทฤษฎีของออสตินมีข้อบกพร่องอยู่ประการหนึ่งคือ การไม่นำพาดำเนินการสำคัญทางศีลธรรมอันเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำเนินกระบวนการ ยุติธรรมซึ่งเป็นภาระหน้าที่ของรัฐโดยสิ้นเชิง นอกจากนี้กฎเกณฑ์ของกฎหมายยังไม่อาจปรับเป็นคำบัญชาได้ในทุกเรื่องเพราะกฎหมายประกอบขึ้นด้วยกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ท่านแซมเมินกล่าวว่า "กฎหมายคือบรรดากฎเกณฑ์ที่รัฐยอมรับและนำไปใช้ในการดำเนินกระบวนการยุติธรรมโดยทางศาล" (๘)

ส่วนศาสตราจารย์ เคลเสน (Kelsen) แห่งสำนักเวียนนา (Vienna School) ผู้ก่อตั้งทฤษฎีกฎหมายบริสุทธิ์ (The Pure Theory of Law) เห็นว่ากฎหมายเป็นกฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง โดยไม่มีความเกี่ยวข้องกับแต่อย่างใดกับวิชาการเมือง ศีลธรรม สังคมศาสตร์หรือประวัติศาสตร์ สิ่งที่แก่นแท้ของกฎหมายจะไม่ถูกกระทบกระเทือนจากสิ่งภายนอกที่เปลี่ยนแปลงได้ และไม่ขึ้นอยู่กับภาระทางจิตใจของบุคคล เมื่อเป็นเช่นนี้การศึกษาค้นคว้าในเรื่องกฎหมายจึงมิใช่เพื่อทราบว่า "กฎหมายควรจะเป็นอย่างไร" (what the law should be) เพราะเป็นการนำเอาภาวะทางจิตใจมาประกอบ แต่เพื่อให้ทราบว่า "กฎหมายเป็นอย่างไร" (what the law is) (๙) ท่านเห็นว่ากฎหมายมิใช่คำบัญชา แต่เป็นเรื่องสำคัญของพฤติกรรม

(8) Lord Lloyd of Hampstead, Introduction to Jurisprudence, (Third Edition; London: Stevens & Sons, 1972), p. 403

(9) Kelsen, "The Pure Theory of Law and Analytical Jurisprudence" 55 Harvard Law Review 44 (1941), p. 477.

อันคล้ายคลึงกับสภาวะทางธรรมชาติวิทยา (Natural Science)

เมื่อพิจารณาจากความคิดเห็นของนักนิติศาสตร์แล้วพอสรุปได้ว่า

กฎหมายเป็นกฎเกณฑ์หรือแบบแผนความประพฤติของมนุษย์ในสังคมที่มีลักษณะบังคับ ซึ่งรัฐยอมรับและนำไปใช้เพื่อความเป็นธรรมและเพื่อความสงบสุขของสังคม (๑๐) นอกจากนี้จะต้องเป็นกฎเกณฑ์ที่ก่อปรด้วยเหตุและผลซึ่งเป็นแก่นแท้และไม่ถูกกระทบกระเทือนจากสิ่งภายนอกที่แปรเปลี่ยนได้ เพราะเหตุผลเป็นสากลภาพไม่ขึ้นกับอำเภอใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งนั่นเอง

จึงเห็นได้ว่า กฎหมายมิได้บัญญัติขึ้นเพื่อใช้บังคับมนุษย์ในสังคมเท่านั้น แต่บัญญัติขึ้นเพื่อความยุติธรรมเพื่อวางกฎเกณฑ์ของสังคมให้อยู่ในลักษณะพอดี มิให้มีการข่มเหง และคดโกงกัน ฉะนั้น กฎหมายจึงต้องมุ่งไปสู่ความคิดในทางยุติธรรม (Idea of Justice) ซึ่งความคิดในทางยุติธรรมนี้เองที่ก่อให้เกิดการค้นคว้าหาเหตุผลของกฎหมายอย่างกว้างขวาง และนักนิติศาสตร์ทั้งหลายต่างมุ่งประสงค์ที่จะวางหลักเกณฑ์ให้เกิดความเป็นธรรมแก่สังคม จนกระทั่งกลายมาเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่สำคัญยิ่งซึ่งเรียกว่า "ปรัชญากฎหมาย" (Philosophy of Law) (11)

004682

(๑๐) เสด็จในกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเห็นว่า กฎหมายนั้นคือคำสั่งทั้งหลายของผู้ปกครองว่าการแผ่นดินต่อราษฎรทั้งหลาย เมื่อไม่ทำตามแล้วตามธรรมดาต้องรับโทษ ส่วนศาสตราจารย์ เอช. เอกูต์ เห็นว่ากฎหมายเป็นคำสั่งหรือข้อห้ามซึ่งมนุษย์จะต้องเคารพในความประพฤติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน อันมาจากรัฐาธิปไตยหรือหมู่มนุษย์ มีลักษณะทั่วไปใช้บังคับได้เสมอไปและจะต้องปฏิบัติตาม : อนุมติใจสมุทร, คำอธิบายวิชาความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์, ๒๕๐๙), หน้า ๑๐

(11)

Lord Lloyd of Hamstead, op. cit., p. 10

๔. กฎหมายเป็นปรัชญาหรือไม่?

หากพิจารณากฎหมายจากรูปลักษณะภายนอกแล้ว จะเห็นว่ากฎหมายมิใช่ปรัชญา เพราะโดยลักษณะทั่วไปแล้ว กฎหมายมีความสมบูรณ์ในตัวของมันเอง มิได้เกี่ยวข้องกับศาสตร์อื่นใด แต่หากพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปถึงเจตนารมณ์และความมุ่งหมายของกฎหมายแล้ว จะเห็นได้ว่า กฎหมายนั้นครอบคลุมศาสตร์ทั้งหลายทั้งปวง เพราะกฎหมายบัญญัติขึ้นตามสภาพของสังคมและจิตใจของประชาชนในสังคมนั้น ๆ กฎหมายมีรากฐานมาจากกฎหมายและศีลธรรม นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับสภาวะของเศรษฐกิจและการเมืองอีกด้วย กฎหมายจึงเป็นที่รวมของศาสตร์ต่าง ๆ โดยสกัดเอาความคิดเห็นทั้งหลายเฉพาะในส่วนที่ดีและเหมาะสมขึ้นมาวางเป็นกฎเกณฑ์ให้ประชาชนปฏิบัติตาม เพื่อความสงบเรียบร้อยและเพื่อความเป็นธรรมของสังคมและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เหล่านี้เราสามารถตีความให้กระจ่างชัดได้

ดังนั้น เราจึงสามารถนำกฎหมายมาใช้ได้ ๓ ทางเช่นเดียวกับการนำปรัชญามาใช้ กล่าวคือ

ก. อนุมาน (Speculative) คือวิธีคิดอย่างมีระบบ

ข. นิเทศ (Prescriptive) คือพยายามหาหลักเพื่อตัดสินการกระทำและหาอุดมคติที่มนุษย์ควรเข้าให้ถึง

ค. วิเคราะห์ (Analytic) คือการเน้นในเรื่องถ้อยคำและความหมายว่าคำต่าง ๆ นั้นหมายความว่าอย่างไร? ใช้ในที่หนึ่งมีความหมายแตกต่างจากเวลาใช้ในที่หนึ่งหรือไม่?

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว จึงกล่าวได้ว่า กฎหมายเป็นปรัชญาในแง่ของเจตนารมณ์และความมุ่งหมายของกฎหมายเอง ซึ่งจะเห็นได้จากการที่นักนิติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงหลายท่านนับตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ได้พยายามแสดงความคิดเห็นและวางหลักเกณฑ์ของกฎหมาย ตลอดจนจินตค้นวิธีการที่จะสร้างกฎหมายให้เกิดความเป็นธรรมแก่สังคม จนเกิดเป็นระบบและลัทธิกฎหมายสำนักต่าง ๆ มีการ

ศึกษากันอย่างกว้างขวาง กลายเป็นวิชาหนึ่งที่สำคัญยิ่งในปัจจุบันนี้(๑๒)

๕. ปรัชญาที่ว่าด้วยเหตุผลในกฎหมาย

"เย ธมฺมา เหตุปฺปภา เตสํ เหตุํ ตถาคโต
เตสฺมฺจ โย นิโรโธ เอวํ วาที มหาสมโณ"

(๑๒) คำในภาษาอังกฤษสำหรับวิชานี้ยังเรียกชื่อต่างกันไป นักนิติศาสตร์
บางท่านเรียกว่า Jurisprudence เช่น ออสติน (Austin) เคนนิส
ลอยด์ (Dennis Lloyd), รอสโค พาวนด์ (Roscoe Pound), เพตัน
(Paton), แซมเม็น (J. Salmond), เวอร์ทเลย์ (B. Wortley),
แพทเทอร์สัน (Patterson) เป็นต้น แต่อีกหลายท่านก็เรียกวิชานี้ว่า Legal
Philosophy หรือ The Philosophy of Law เช่น โคเฮน (Cohen),
รอสโค พาวนด์ (Roscoe Pound), คานท์ (Kant), โบเดนไฮม์
(Bodenheimer) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม คำว่า Jurisprudence มักจะมี
ความหมายกว้างขวางกว่า Legal Philosophy โดยครอบคลุมถึงประวัติ
ศาสตร์กฎหมาย และการตีความกฎหมายด้วย (Harvard Law School
Programs for L.L.M.: "Jurisprudence: An introduction to
legal philosophy ... Austinian Theory ... modern American
Legal Philosophers ... interpretation of legal history ...
Philosophy of Justice")

รายละเอียดดู: ซาติปรีตี ฉัตรภูมิ, "ปริมณฑลชั้นพื้นฐานแห่งนิติปรัชญา"
(ตอน ๑), วารสารนิติศาสตร์ (เล่ม ๒, ตอน ๔, มีนาคม ๒๕๑๔),
หน้า ๑๑๖-๑๑๗

กาลาข้างต้นนี้ ถือว่าเป็นหัวใจแห่งพระพุทธศาสนา ความหมายแห่งกาลา
นี้ก็คือ "สรรพสิ่งทั้งหลายย่อมมีมูลเหตุ พระพุทธเจ้าทรงสอนถึงมูลเหตุ และทรง
สอนถึงความดับมูลเหตุแห่งความทุกข์ร้อน" (๑๓)

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้คนรู้จักเหตุและผล เป็นศาสนาเดียว
ในโลก ที่องค์ศาสดาไม่ได้สอนให้เชื่ออย่างงมงาย พระพุทธเจ้าทรงตรัสอยู่เสมอ
ว่า ให้คิดนึกตรึกตรองเสียให้ถี่ก่อนแล้วจึงเชื่อ ให้เชื่อภายหลังที่เข้าใจเหตุผลดี
แล้ว มิใช่เชื่อเสียก่อนแล้วจึงเข้าใจภายหลัง

คำสอนของพระพุทธเจ้าอันว่าด้วยเรื่องเหตุและผลนี้ ตรงกับหลักปรัชญา
ของนักปรัชญาตะวันตก นับตั้งแต่สมัยกรีกเป็นต้นมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ แม้ความคิด
ของนักปรัชญาเหล่านั้นจะแตกต่างกันออกไปตามยุคสมัย แต่ความคิดอันเป็นราก
ฐานยิ่งใหญ่ของปรัชญาทั้งหมดก็คือ ความรู้มาจากการใช้เหตุและผล ทั้งนี้เป็นเพราะ
ทั้งจิตและธรรมชาติมีโครงสร้างที่ประกอบด้วยควมมีเหตุผล (rationality)
หมายความว่าสภาพแท้จริงของธรรมชาติที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใต้การเปลี่ยนแปลง คือ
ความเป็นระเบียบหรือการดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ ไม่ใช่ความยุ่งเหยิงหรือความ
บังเอิญ เพลโตเรียกลักษณะนี้ว่าเป็น "แก่นแท้" (eidos หรือ form) ของ
ธรรมชาติ จิตมนุษย์ก็เหมือนกันคือมีเหตุผล (reason) เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ
ที่สุด เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็น "มนุษย์" เนื่องจากจิตและธรรมชาติมีโครงสร้าง
เช่นนี้ จิตจึงสามารถหยั่งรู้ความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติได้ สิ่งที่เหมาะสมย่อมสังเกตุ
สิ่งที่เหมือนกัน (๑๔)

(๑๓) หลวงวิจิตรวาทการ, กำลังความคิด (พิมพ์ครั้งที่ ๒; กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์เสรีวิทยุบรรณาการ, ๒๕๐๗), หน้า ๒๐๐

(๑๔) พินิจ รัตนกุล, เพลโตและปัญหาเกี่ยวกับคุณธรรม (กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔), หน้า xlvii

เหตุผลนอกจากจะเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาและหลักปรัชญาตะวันตกแล้ว ก็ยังถือว่าเป็นหัวใจของกฎหมายอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากสุภาษิตกฎหมายที่ว่า "เหตุผลคือวิญญาณแห่งกฎหมาย เมื่อเหตุผลแห่งกฎหมายบดเคี้ยวเปลี่ยนแปลงไป กฎหมายบนนั้นย่อมแปรเปลี่ยนตามไปด้วย" (ratio est leges anima, mutata leges ratione mutatur et lex. Reason is the soul of law; the reason of law being changed, the law is also changed.)

เหตุที่ถือว่าเหตุผลเป็นหัวใจหรือวิญญาณของกฎหมายก็เพราะเหตุผลเป็นกฎสากลตายตัวและผูกพันกับมนุษย์ทุกรูปทุกนาม กฎหมายที่บัญญัติขึ้นอย่างมีเหตุผลย่อมเป็นกฎหมายที่เป็นสากล ใช้บังคับได้กับทุก ๆ คน มิใช่กฎหมายที่ขึ้นกับอำเภอใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ฉะนั้น กฎหมายที่มีเหตุผลจึงเป็นกฎหมายที่เป็นธรรม การเปลี่ยนแปลงของกฎหมายขึ้นอยู่กับเหตุผลที่แปรเปลี่ยน มิใช่ขึ้นอยู่กับอารมณ์ของมนุษย์

เซอร์ เอ็ดเวิร์ด คอค (Sir Edward Coke : พ.ศ. ๒๐๙๕-พ.ศ. ๒๑๗๗) นักกฎหมายผู้มีชื่อเสียงชาวอังกฤษกล่าวไว้ว่า "เหตุผลคือชีวิตของกฎหมายคอมมอนลอว์โดยตัวของมันเองมิใช่อะไรอื่นนอกจากเหตุผล... กฎหมายก็คือสมบูรณ์ภาพของเหตุผลนั่นเอง" (Reason is the life of the law, may the common law itself is nothing else but reason ... the law which is perfection of reason.) นอกจากนี้ เซอร์ จอห์น เพาเวล (Sir John Powell: พ.ศ. ๒๑๘๘-พ.ศ. ๒๒๕๖) ผู้พิพากษาคนสำคัญของอังกฤษอีกนายหนึ่ง ก็ได้กล่าวว่า "เราจงมาพิจารณาคดีกันด้วยเหตุผลเถิด เพราะว่าไม่มีสิ่งใดที่เป็นกฎหมายแล้ว จักไม่มีเหตุผล" (Let us consider the reason of the case. For nothing is law that is not reason.)⁽¹⁵⁾

(๑๕) จากคดีโบราณของอังกฤษ Cogg v Bernard, 2 Lord Raymond, p. 911

โดยเหตุที่กฎหมายคือกฎเกณฑ์หรือข้อบังคับที่ตราขึ้นเพื่อบังคับใช้ชนในรัฐ ดังนั้นกฎหมายจึงต้องตราขึ้นภายในกรอบของเหตุผล เพราะสิ่งใดที่ปราศจากเหตุผล สิ่งนั้นย่อมปราศจากหลักเกณฑ์ หากความแน่นอนอะไรไม่ได้ ในที่สุดก็จักดำรงคงอยู่ไม่ได้ ต้องถูกยกเลิกไปในที่สุด กฎหมายที่ปราศจากเหตุผลก็คือกฎหมายที่ขึ้นอยู่กับอำนาจหรืออำเภอใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งแม้จะใช้บังคับแก่ชนในรัฐได้โดยอาศัยรูปแบบของกฎหมายก็ตาม แต่ด้วยความไม่เป็นสากล เนื่องจากเป็นกฎหมายที่ไร้เหตุผลนั่นเอง ในไม่ช้าชนในรัฐจักร่วมกันต่อต้าน ถัดค้านและไม่ยอมรับนับถือ กฎหมายนั้นย่อมมีอันล้มเลิกไป อุทธานต์ของกฎหมายประเภทนี้ ได้แก่ ประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔๔ ซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ อันว่าด้วยระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ กฎหมายดังกล่าวได้ถูกนักศึกษาและประชาชนโจมตีคัดค้านอย่างหนัก ว่าเปิดโอกาสให้ฝ่ายบริหารหรือรัฐบาลเข้ามาควบคุมฝ่ายตุลาการหรือศาลยุติธรรมอย่างที่ไม่พึงกระทำในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ในที่สุดรัฐบาลทนความกดดันจากการโจมตีและคัดค้านจากปวงชนไม่ได้ จึงต้องออกกฎหมายมายกเลิกประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔๔ เหตุผลนั้น

นอกจากนี้ยังมีกฎหมายอีกบางฉบับที่น่าจะได้วิเคราะห์กันว่าเป็นกฎหมายที่สมเหตุผลและบัญญัติขึ้นด้วยความเป็นธรรมเพียงใดหรือไม่ เช่น บทบัญญัติมาตรา ๑๑ แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ฉบับ พ.ศ. ๒๕๐๒ และฉบับ พ.ศ. ๒๕๑๕ ซึ่งให้อำนาจอันท่วมท้นแก่นายกรัฐมนตรี กฎหมายนี้เป็นเสมือนดาบสองคม เพราะเป็นการให้อำนาจอย่างเด็ดขาดแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น ในอันที่จะฟาดฟันประหัตประหารใครก็ได้ นับว่าเป็นการเสี่ยงภัยและง่ายต่อความผิดพลาดที่จะเกิดขึ้น เนื่องจากฝ่ายบริหารได้ก้าวเข้ามาใช้อำนาจตุลาการเสียเอง อันเป็นการขัดต่อรัฐธรรมนูญและการปกครองระบอบประชาธิปไตย

อนึ่ง คณะตุลาการรัฐธรรมนูญได้เคยวินิจฉัยไว้ เมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑ ว่า การให้อำนาจฝ่ายบริหารทำหน้าที่ชี้ขาดอย่างศาลนั้น เป็นการแย้งและ

ขัดต่อรัฐธรรมนูญ ซึ่งบัญญัติว่า การพิจารณาพิพากษาคดีเป็นอำนาจของศาล โดยเฉพาะ(๑๖)

ตัวอย่างกฎหมายที่ไม่สมเหตุผล ซึ่งใช้บังคับในระยะเวลาสั้นอีกบางฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติกำหนดวิธีพิจารณาข้าราชการและพนักงานเทศบาลผู้ประพฤติผิดวินัยหรือหย่อนความสามารถ พ.ศ. ๒๔๘๘ ใช้บังคับระหว่าง ๒๖ กันยายน ๒๔๘๘ ถึง ๓๑ ธันวาคม ๒๔๘๘ (มาตรา ๑๒) กฎหมายฉบับนี้มีเจตนารมณ์ที่จะปราบปรามผู้ประพฤติผิดวินัยหรือหย่อนความสามารถ และพระราชบัญญัติกำหนดวิธีพิจารณาลงโทษข้าราชการและพนักงานเทศบาลผู้กระทำผิดหน้าที่หรือหย่อนความสามารถ พ.ศ. ๒๔๘๐ ใช้บังคับระหว่าง ๒๓ สิงหาคม ๒๔๘๐ ถึง ๓๑ ธันวาคม ๒๔๘๑ กฎหมายดังกล่าวมีความมุ่งหมายที่จะปราบปรามผู้ร่ำรวยผิดปกติ ซึ่งไม่อาจแสดงได้ว่าร่ำรวยขึ้นในทางที่ชอบ กฎหมายทั้งสองฉบับนี้นับว่ามีประโยชน์ในการปราบปรามการฉ้อราษฎร์บังหลวง แต่มีข้อเสียในด้านจิตวิทยาทางการเมืองและความไม่เป็นธรรมในด้านเวลาที่ใช้ เพราะกำหนดให้ใช้บังคับในช่วงเวลาอันสั้น ซึ่งน่าคิดว่าน่าจะบัญญัติขึ้นเพื่อใช้กำจัดคู่อริทางการเมืองนั่นเอง

จากตัวอย่างกฎหมายที่มีใ้บัญญัติขึ้นโดยอาศัยหลักเหตุผลดังกล่าวข้างต้นนี้เอง เราย่อมมองเห็นได้อย่างแจ่มชัดแล้วว่า กฎหมายใดที่ปราศจากเหตุผล กฎหมายนั้นย่อมปราศจากความยั่งยืน และไม่เป็นธรรม กฎหมายเหล่านั้นย่อมถูกต่อต้าน คัดค้านและโจมตี จนต้องยกเลิกไปในที่สุด ความไม่มีเหตุผลของตัวอย่างกฎหมายฉบับนั้น ๆ นั้นแหละที่จะแสดงออกมาให้ประชาชนเห็นอย่างเด่นชัดหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า กฎหมายที่ไม่มีเหตุผลย่อมฟ้องตัวของมันเองและยังคงใช้บังคับอยู่ได้

(๑๖) คำวินิจฉัยของคณะตุลาการรัฐธรรมนูญ เรื่องมาตรา ๘ แห่ง พ.ร.บ. จัดที่ดินเพื่อความเป็นธรรมแก่สังคม ๒๔๘๑ แยกหรือขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยหรือไม่

เฉพาะเมื่อผู้ทรงอำนาจนิติบัญญัติปราศจาก เหตุผลหรืออยู่ภายใต้อิทธิพลอันปราศจาก เหตุผลเท่านั้น

ด้วยหลักปรัชญาอันว่าด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว มนุษย์จึงสามารถหา กฎเกณฑ์ความถูกต้อง และวางหลักข้อบังคับความประพฤติของชนในรัฐ บังคับใช้เป็น กฎหมายได้อย่างมีเหตุผลและเป็นธรรม มิได้ขึ้นอยู่กับอำนาจหรืออำเภอใจของ บุคคลใด ด้วยเหตุนี้นักนิติศาสตร์จึงถือว่าเหตุผลเป็นหัวใจ วิญญาณ และชีวิตของ กฎหมายที่จะขาดไปเสียมิได้ หากกฎหมายขาดความเป็นเหตุผลไปแล้วไซ้ร กฎหมายก็ไม่อาจดำรงคงความเป็น "กฎหมาย" เอาไว้ได้เลย

๖. กฎหมายเป็นปรัชญาและกอบประด้วยเหตุผล

ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้เขียนได้อธิบายถึงความหมายของปรัชญาโดย ย่อ เพื่อชี้ให้เห็นถึงหลักอันว่าด้วย เหตุผลของปรัชญาซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือกันตลอด มานับตั้งแต่สมัยกรีกทราบจนกระทั่งทุกวันนี้ กล่าวคือ ปรัชญาเป็นวิชาที่ว่าด้วยเหตุผล และการคิดหาเหตุผล แต่หลักและความ เชื่อของนักปรัชญาย่อมแตกต่างกันออกไป ตามยุคสมัย ซึ่งเมื่อสรุปแล้วหลักและความเชื่อนี้ก็ลงรอยเดียวกันที่ว่า การแสวงหา ความรู้แท้หลัก เหตุผลยิ่งกว่าจะอาศัยอำนาจอื่นใดเป็นเกณฑ์

✕ เมื่อเราได้พิจารณาถึงความหมายของกฎหมายจากความคิดเห็นของ นักนิติศาสตร์แล้ว ก็เห็นได้ว่ากฎหมายเป็นกฎเกณฑ์หรือแบบแผนความประพฤติของ มนุษย์ในสังคมที่มีลักษณะบังคับ ซึ่งรัฐยอมรับและนำไปใช้เพื่อความเป็นธรรมและ ความสงบสุขของสังคม กฎเกณฑ์ดังกล่าวจะต้องกอบประด้วยเหตุผลไม่ขึ้นอยู่กับอำเภอ ใจของบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ ฉะนั้น เมื่อมาถึงปัญหาที่ว่ากฎหมายเป็น ปรัชญาหรือไม่ จึงตอบได้ว่า กฎหมายเป็นปรัชญาเพราะเหตุผลเป็นหัวใจของ กฎหมาย เช่นเดียวกับเหตุผลเป็นหัวใจของปรัชญา นอกจากนี้กฎหมายยังครอบคลุม ศาสตร์ทั้งหลายทั้งปวง โดยสกัดเอาความคิดเห็นทั้งหลายเฉพาะส่วนที่ดีและ เหมาะสมมาวางเป็นแนวทางให้ประชาชนยึดถือปฏิบัติ รูปลักษณะและวิถีทางของ

กฎหมายจึงเป็นอย่างเดียวกับปรัชญานั้นเอง ท่านศาสตราจารย์ เอช เอกูต์
กล่าวว่า

"แท้จริงนั้น คำว่ากฎหมายย่อมมีความหมายมากยิ่งขึ้นไปว่าการ
รวบรวมตัวบทหรือประเพณีเข้าไว้ด้วยกัน กฎหมายคือกรณีอย่างหนึ่งของ
ประชาคม ซึ่งมีสาระสำคัญเท่ากับศาสนาและจรรยา และนับว่าเป็นกรณี
เกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์อย่างหนึ่งอันพึงเรียนรู้อย่างยิ่ง"^(๑๗)

ยิ่งกว่านั้น นักกฎหมายผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่งคือ จักรพรรดิจัสติเนียน
(Emperor Justinian) แห่งโรมัน ผู้สร้างประมวลกฎหมายที่มีชื่อเสียงยิ่งคือ
Corpus Juris Civilis เมื่อ พ.ศ. ๑๐๗๑ ก็ได้กล่าวไว้ว่า "กฎหมาย
เป็นความรู้ทั่วถึงสิ่งทั้งหลาย ไม่ว่าในพื้นพิภพ หรือสวรรค์" (juris prudentia
est divinarum atque humanarum rerum notitia.)⁽¹⁸⁾

(๑๗) ศาสตราจารย์เอช เอกูต์, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป

(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๕๑๑), หน้า ๕

(๑๘) ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช, ประชุมปาฐกถาและคำอภิปราย

(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เฟื่องอักษร, ๒๕๐๕), หน้า ๔๖๑